

====het gebied====

De Onner- en Oostpolder bij Haren

Egbert Boekema

De Onner- en Oostpolder zijn twee aaneengesloten polders gelegen ten oosten van de Hondsrug in de gemeente Haren. In feite vormen ze een geheel en we zullen het verderop kortweg over de Opolders hebben. Aan de westzijde loopt de hoger gelegen Hondsrug, waarop de dorpen Onnen en Noordlaren zijn gelegen. In deze dorpen en langs de weg die er doorheen loopt in de richting van Haren is vrijwel alle bebouwing gekoncentreerd. In de polders staat slechts een enkele boerderij. De meest markante bebouwing bestaan uit het waterleidingbedrijf midden in de Onnerpolder, de molen langs de Hunze en een paar woningen langs de Osdijk. De polders zijn door het vrijwel ontbreken van bebouwing en geboomte erg open. Hier en daar is er echter opgaand geboomte in de vorm van moerasbosjes. Deze bosjes groeien op plaatsen waar vroeger door vervening petgaten zijn ontstaan. Zulke petgaten waren in de Opolders meestal een paar honderd meter lang en tot enkele tientallen meters breed. Het grootste complex ligt aan de Osdijk in de Oostpolder. De vervening heeft in de Opolders niet op zo'n uitgebreide schaal plaatsgevonden als langs de westelijke kant van de Hondsrug, waar het Paterswoldsemeer door vervening is ontstaan. In deel 2 van het boek 'Wilde Planten' (Westhof e.a., 1971) is een goed overzicht te vinden over de systematische opzet van een vervening. Het veen werd afgegraven en uitgebaggerd in langgestrekte sleuven, die tot enkele tientallen meters breed konden zijn, de zogenaamde petgaten. Petgaten worden elders in de provincie Groningen ook wel kortweg petten genoemd, zoals terug te vinden in de namen 'Tolberter Petten' en 'Lettelberter Petten'

in het Westerkwartier. Tussen de petgaten werd een smalle strook grond uitgespaard, meestal legakker genoemd, die werd benut om het veen (turf) te laten drogen. Deze legakkers hadden ook nog een ander doel. In de petgaten groeit, mits het water niet te onrustig is, van nature een grote hoeveelheid waterplanten. Dergelijke dichte velden met waterplanten, waarvan de Krabbescheer een karakteristieke vertegenwoordiger is, kunnen een petgat geheel overgroeien, waarna zich meer en meer landplanten opdringen. Zo kan een petgat in enkele tientallen jaren dichtgroeien. Dit proces wordt aangeduid met verlanding. Na de waterplanten verschijnen er allerlei grasachtige planten, zoals zeggesoorten. Wanneer dergelijke moerassige veldjes gemaaid worden, ontstaat er zompig weiland. Blijft maaien achterwege, dan groeit uit opslag van kleine boompjes al snel bos, want bos is in ons gematigde klimaat bijna overal het eindstadium in ontwikkeling van vegetaties. Ook in de Opolders zijn de petgaten voor een deel dichtgroeid, met name in de Harense Wildernis, waar thans geen open water meer aanwezig is. Dit gebied, eigendom van 'Natuurmonumenten' en gelegen aan de weg naar Hoogezand is een fraai voorbeeld van een moerasbos met hoge elzen en berken. Toen Natuurmonumenten het in 1909 verkreeg, was een groot deel nog open water, waarop Zwarte Sterns broedden. In het riet zat de Roerdomp. In 1934 werd er de eerste Snor voor Groningen gehoord. Hoewel open water thans ontbreekt, is in de vochtigste gedeeltes van het bos de bodem nog zeer slap en de kans bestaat erin weg te zakken. Om terug te komen op de vervening, na verloop

van tijd kon een petgat nogmaals uitgeveend worden. Dit was echter alleen mogelijk als de petgaten niet te breed waren, omdat anders produktieve planten zoals de Krabbescheer er niet konden groeien vanwege de golfslag. Brede petgaten zijn hoogstens begroeid met minder produktieve planten zoals Waterlelie en Gele Plomp zoals we goed kunnen zien in het brede petgat aan de Osdijk, dat er al 20 jaren hetzelfde bij ligt en nauwelijks dichtgroeit. In plaats van dicht te groeien, is het ook mogelijk dat de wind vat krijgt op de oevers, met afslag als gevolg. Dit is de oorzaak van het ontstaan van het Paterswoldsemeer, een voorbeeld van 'roofofbouw' op het veen.

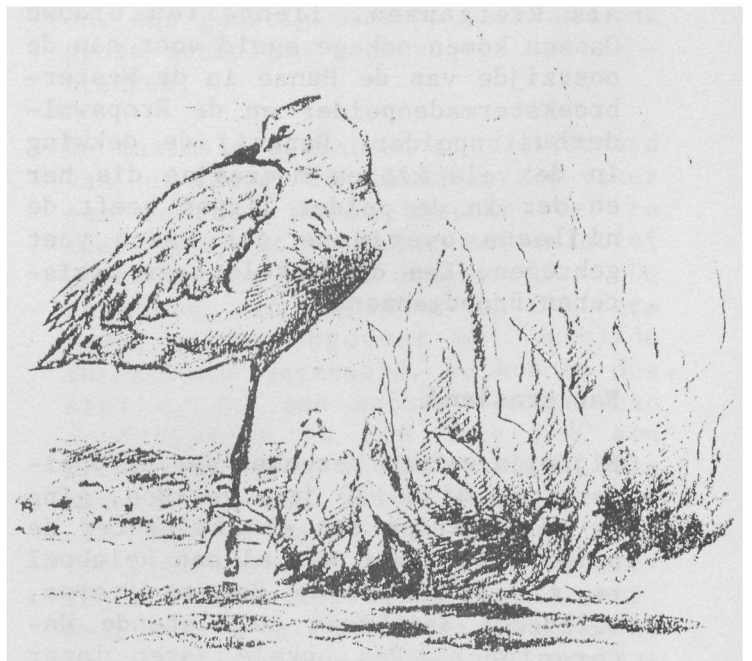
Vervening is in de Opolders slechts op kleine schaal toegepast. Het overgrote deel van de polders bestond en bestaat uit grasland. Van oorsprong, voor de toepassing van kunstmest, werden de vochtige delen niet of nauwelijks bemest. In de blauwgraslanden stonden orchideeën en zeggesoorten. Iemand die in Haren opgroeide schreef dat de wegbermen in de nazomer blauw waren gekleurd van de Klokjesgentiaan! Door de stormachtige opkomst van kunstmest en mechanisatie van de landbouw zijn echter vrijwel alle blauwgraslanden omgevormd in monotone groene percelen gras. Toen ik eind jaren 70 de polder op planten inventariseerde kwam ik echter toch nog in de buurt van de 400 soorten planten uit. Hier en daar lagen nog kleine stukjes weiland, die niet al te sterk bemest waren. In de sloten en in de moerassen groeide en groeit ook het een en ander aan interessante planten. De Opolders zijn in Groningen de rijkste groeiplaatsen van o.a. Galigaan en het Nietige Muizestaartje, een plant die op open plekken op veengrond groeit.

De Opolders zijn maar matig goed ontsloten, wat gunstig is voor de vogelstand, met name voor ganzen en zwanen, waarover straks meer. Vanaf de hogere Hondsrug zijn vroeger een aantal halfverharde naar het oosten lopende wegen aangelegd, die onderling niet met elkaar werden verbonden. Zo is het niet mogelijk om rechtstreeks van de Onnerpolder naar

de Oostpolder te komen. Het uiterste puntje van de Oostpolder is alleen bereikbaar over 4 km aan onverharde wegen.

Weidevogels

Toen in 1976-1978 de Opolders voor het eerst integraal werden geïnventariseerd, kwam duidelijk naar voren dat het rijke weidevogelpolders waren. Een greep uit het aantal paren broedvogels in die jaren maakt dat duidelijk: Zomertaling (10-20), Slob-eend (60-70), Scholekster (115-120), Kievit (180-200), Grutto (240-270), Tureluur (40-50) en Watersnip (20-30). Sindsdien zijn de aantallen weidevogels in de Opolders gestaag achteruit gelopen. Steeds moeilijker werd het om nog een Zomertaling of Watersnip in het broedseizoen op te sporen. De Kemphaan was eind jaren zeventig als broedvogel reeds verdwenen. Ook tamelijk gewone soort als de Patrijs, in 1976-78 nog met 10-15 paren aanwezig, ontbreekt sinds ongeveer 10 jaren. Het is dan ook een stuk stiller geworden in de polders. Scholekster, Kievit en Grutto zijn nu ongeveer even talrijk, maar exacte getallen staan me niet tot beschikking om dit nader te staven.

Doortrekkers

Onder de doortrekkende vogels moet als eerste de Kleine Zwaan worden genoemd. De Kleine Zwanen zijn vanaf 1978 in aanzienlijke aantallen gaan pleisteren. Globaal gaat het iedere winter om een paar honderd vogels. De doortrekpiek ligt vlak na de winter. De geringe ontsluiting van de polders is zeker van gunstige invloed geweest op het ontstaan van de pleisterplaats, evenals de nabijheid van het Zuidlaardermeer als drink- en slaapplaats. Een recente ontwikkeling is het pleisteren aan de zuidzijde van het Zuidlaardermeer in Drenthe. Ganzen pleisteren in wisselende aantallen in de Opolders, maar in tegenstelling tot bijvoorbeeld het Leekstermeer en omgeving heeft zich in de Opolders geen grote Kolganzenpleisterplaats gevormd. Het lijkt erop dat de totale oppervlakte aan grasland daarvoor te gering is. In een staal van 20 km rond het Leekstermeer is daarentegen wel voldoende open grasland aanwezig. De belangrijkste pleisterplaats is de polder Matsloot-Roderwolde, een veenpolder vergelijkbaar met de Opolders, maar de ganzen waaieren in een groot gebied rond het Leekstermeer uit. In de afgelopen jaren pleisterden zelfs een paar duizend ganzen ten noorden van de spoorlijn Groningen-Zuidhorn. Om terug te komen op de Opolders: doorgaans zijn er 's winters een paar honderd ganzen, meestal evenveel Kol als Rietganzen. Tientallen Grauwe Ganzen komen ook geregeld voor aan de oostzijde van de Hunze in de Westerbreekstermadenpolder en de Kropswoldebuitenpolder. Dankzij de dekking in de vele kleine moerasjes die her en der in de polder liggen heeft de nijlgans overigens ook vaste voet gekregen. Een doodenkele keer pleisteren Brandganzen.

Nat grasland

Bij mijn eerste bezoeken aan de Opolders, nu bijna 20 jaar geleden, ging ik niet verder dan een kilometer de polders in. Daar was al een heleboel te zien; broedende Zwarte Sterns, baltsende Kemphanen en blatende Watersnippen. Pas enkele jaren later ontdekte ik dat helemaal achter in de

Oostpolder de percelen veel drassiger waren. Daar moest je dan wel 3 km voor fietsen, bij vochtig weer vaak door de zuigende modder. In het voorjaar stonden jaar in jaar uit steeds dezelfde percelen enkele maanden onder water. Ondergelopen grasland werkt als een magneet op de vogels. In maart honderden Smienten en tientallen Pijlstaarten en Slobeenden. Wat later ook ruiters, honderden Kemphanen en een tiental Zomertalingen. Eind april kwamen 's avonds Regenwulpen uit Drenthe aanvliegen om er te gaan slapen. Normaal gesproken viel echter in de loop van mei alles droog en kwam aan je extra portie vogels een langzaam einde. De Grutto slaapplaats, waar in het voorjaar vele honderden op af kwamen, bevond zich in de nazomer rond het Foxholstermeer, waar door grondverzet altijd wel slik aanwezig was. Ik heb dit alles in de verleden tijd geschreven, hoewel in principe de situatie niet al te sterk is gewijzigd. Alleen gaven de laatste jaren tamelijk droge winters en voorjaars te zien, met als gevolg weinig water op het land en gelijk ook minder watervogels.

Bescherming en toekomst

De Opolders vormen nog steeds een van de belangrijkste vogelgebieden buiten het Groningse kustgebied, waar we met het Lauwersmeer, Dollard en Noordkust gebieden van Europese allure hebben, die een onmisbare schakel zijn in het leven van talrijke soorten steltlopers, ganzen en eenden. Vanaf het midden van de jaren 70 is de stichting Het Groninger Landschap bezig om bezit in de Opolders te verwerven. Verspreid door de polders zijn tientallen percelen aangekocht, maar nergens is een aaneengesloten gebied van enige omvang tot stand gekomen. Het zal er ooit wel van komen, dat een aaneengesloten gebied op gerichte wijze kan worden beheerd, maar zover is het nog niet. Vanuit de agrarische hoek is er een voortdurende weerstand tegen de natuurbescherming; het liefst zag men niet meer dan pakweg eenderde van de polders als natuurgebied. Uiteraard zou dan de rest op de schop moeten gaan. Om de zaak nog iets gekompliceerder te maken: een

derde belanghebbende is de Waprog, het waterleidingbedrijf van de provincie Groningen. Schoon drinkwater en intensieve bemesting zijn elkaars tegenpolen en een intensieve exploitatie met zware bemesting is voor de drinkwatervoorziening ongunstig vanwege opgeloste nitraten. Anderzijds, het waterleidingbedrijf 'trekt stevig aan de grond' en hiervan gaat zeker een verdrogend effect uit op de polders.

Door de versnippering in de aankopen heeft Het Groninger Landschap nog maar weinig grootschalig beheer kunnen verwerklijken. Botanisch interessante percelen zijn er niet al te veel verworven en langzaam takelt de veelzijdigheid in de plantengroei verder af. Voor interessante veenweiden met schraallandplanten biedt momenteel in onze provincie alleen het Westerkwartier perspectief. Daar beheert Staatsbosbeheer mooie gebieden. Voor de planten en vogels in de Opolders is het wachten op betere tijden. Op een hoger waterpeil bijvoorbeeld. De fourageermogelijkheden voor watervogels zouden stukken beter worden, wanneer een deel van de weilanden permanent dras kwam te staan, zoals dit het geval is bij het Hoeksmeer en de Tjamme in Groningen en in een poldertje tussen Oudega en Eernewoude in Friesland. Het effect van extra water willen we toelichten aan de hand van tabel 1, waar maximale aantallen voor drie watervogelgebieden staan vermeld. De Opolders (1200 ha) worden vergeleken met het Hoeksmeer (44 ha) en de Rieselfelder bij Münster (233 ha), het grootste vloedengebied binnen een straal van 200 km van Groningen.

Allereerst maken we de vergelijking met het Hoeksmeer. Het Hoeksmeerreservaat beslaat 44 ha, maar daarvan is slechts 15 ha drassig of ondergelopen grasland. Ondanks de geringe afmetingen en de nabijheid van een weg met verkeer werkt het stukje van 15 ha als een magneet op de watervogels. Voor een aantal soorten, zoals Slobeend, Pijlstaart, Wintertaling is het Hoeksmeer tijdens de trek globaal van hetzelfde belang als de Opolders. In de Opolders zitten verspreid in slootjes en petgaten dan wel overal (broed)vogels, maar onderwater gelo-

pen grasland is een veel gunstiger biotoop. Dit biotoop is in de Opolders in geringere mate aanwezig, ondieper, en eerder opgedroogd. Kleine Strandlopers, die bij het Hoeksmeer in augustus op de uitdrogende modder foerageren, zijn in de Opolders nooit gezien, omdat in de nazomer geen slik aanwezig is.

Interessant is het om ook nog even in te gaan op een ander type ondiep moerasbiotoop, namelijk vloedvelden. Vloedvelden worden gekenmerkt door een hoog gehalte aan organische prut en vaak kan het er flink stinken. Bij onze oosterburen ligt even buiten Münster een uniek vloedvelden complex dat als natuurgebied is ingericht. De omgeving is een glooiend landschap, met hoogstamappelbomen langs sommige vloedveldpercelen. (In Berlijn kwam ik vaak op een grotendeels droogstaand vloedveldencomplex, eveneens met oude appelbomen langs de percelen). De ligging ver van de Noordzee en enig ander moerasgebied werkt ongetwijfeld negatief door op de aantallen van sommige doortrekkers, zoals van de Bontbekplevier en Kleine Zwaan. Maar daar staan aantallen van Waterhoen, Watersnip en Kemphaan tegenover, die nergens in Groningen worden gehaald. Ook laten de vloedvelden van Münster zien, dat ruiters graag op dergelijke drabbige terreinen pleisteren. Dat is ook in Oost-Groningen het geval. In het algemeen laten de gegevens van Münster zien dat een gunstig biotoop waar dan ook grote aantallen watervogels kan aantrekken.

De maximale aantallen zijn uiteraard van het toeval afhankelijk. Hoe vaker een terrein wordt bezocht, des te meer kans dat er juist een relatief grote groep wordt aangetroffen. De gegevens van Hoeksmeer en Opolders zijn echter ongeveer met dezelfde intensiteit verzameld. We kunnen dus stellen dat een enorme toename aan doortrekkers en ten dele ook aan broedvogels kan worden verwacht als een gunstig deel van de polders onder een laagje water zou verdwijnen. Positief werkt dit door op pleisterende zwemeenden, zoals de Slobeend, maar ook op Kuifeenden en Bergeenden. Alle steltlopers hebben er profijt van en in geringere mate ook zwanen,

ganzen, sterns, zwaluwen, kwikstaarten en piepers. Alleen meeuwen, Spreeuwen en Roeken hebben in de Opolders geen duidelijke voorkeur voor nattigheid. Met name in de winter zitten ze alleen op de hogere, drogere gedeeltes.

Grotere gebieden dan Hoeksmeer en de Tjamme met natte weilanden zijn er in het binnenland niet en dus kunnen we moeilijk speculeren hoeveel vogels we precies kunnen verwachten als er in de Opolders 100ha permanent plas en dras zouden staan. Mogelijk een veelvoud van wat we bij het Hoeksmeer kunnen aantreffen. In ieder geval tientallen keren de huidige gemiddelde dichtheid betrokken op een overwegend droge polder. Laten we tot slot dan ook hopen dat de hoge potentiële waarde van de Opolders voor watervo-

gels in de nabije toekomst kan worden omgezet in een reële waarde als een groot aaneengesloten gebied optimaal plas en dras wordt ingericht.

Literatuur

Boekema, E.J. (1979): De Onnerpolder en Oostpolder. Een botanische en ornithologische inventarisatie. Rapport uitgegeven door de Stichting Het Groninger Landschap.

Biologische Station 'Rieselfelder Münster' (1981): Die Rieselfelder Münster. Europareservat für Wat- und Wasservogel.

Westhof, V., P.A. Bakker, C.G. van Leeuwen en E.E. van der Voo (1971): Wilde Planten. Flora en vegetatie in onze natuurgebieden. Deel 2: het lage land. 's-Graveland.

Tabel 1:

Een aantalsvergelijking van maxima van 28 watervogels tussen drie uiteenlopende gebieden: Opolders, Hoeksmeer en de Rieselfelder (vloeivelden) van Münster in Duitsland. De gegevens van de Opolders en Hoeksmeer zijn verzameld door de schrijver, de gegevens van de Rieselfelder zijn ontleend aan een boek van 216 pagina's, samengesteld door een natuurbeschermingscollectief, zie literatuurlijst.

	Opolders	Hoeksmeer	Münster
Blauwe Reiger	27	38	20
Wilde Eend	365	1200	4000
Wintertaling	185	440	1400
Smient	2480	1200	110
Pijlstaart	73	72	183
Slobeend	132	250	300
Grauwe Gans	31	120	65
Kolgans	950	93	500
Rietgans	250	1	800
Knobbelzwaan	37	35	15
Kleine Zwaan	355	-	4
Waterhoen	83	6	2500
Meerkoet	1900	415	800
Kievit	3130	450	4000
Goudplevier	1580	500	5
Bontbekplevier	2	32	85
Wulp	185	300	55
Grutto	600	640	150
Bosruiter	±10	17	350
Witgat	±10	5	220
Oeverloper	±10	26	220
Bonte Strandloper	25	24	220
Kleine Strandloper	-	116	110
Watersnip	±500	180	4000
Kemphaan	110	420	1500
Kokmeeuw	800	320	5000
Stormmeeuw	500	92	200